

Anna Juzaszek¹

Szkoła Doktorska Nauk Społecznych,
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Małżeństwa wyłącznie religijne w orzecznictwie polskich sądów powszechnych – jakościowa analiza treści uzasadnień sądowych opublikowanych online²

1. Wprowadzenie

W niektórych krajach zachodnioeuropejskich obserwujemy od kilku lat wzmogoną debatę dotyczącą związków, które zostały zawarte jedynie na podstawie religijnej ceremonii i zwane są małżeństwami wyłącznie religijnymi (*religious-only marriages*). Jest ona skupiona przede wszystkim wokół muzułmanów, którzy w krajach europejskich są jednokrotnie największą mniejszością religijną³. Z uwagi na to, że wyznawcy islamu nie są w tych państwach rodzimą grupą religijną, a ich rosnąca liczebność przypada na ostatnie dekady, to często brak w stosunku do nich regulacji prawnych takich jak te dotyczące np. chrześcijan. W konsekwencji zaobserwowano, że wielu muzułmanów zawiera w Europie małżeństwa wyłącznie wyznaniowe, które – co do zasady – nie wywierają w omawianych państwach skutków prawnych⁴.

Dla prawa państwowego ci religijni małżonkowie są wyłącznie konkubentami, co rodzi pewne ograniczenia w zakresie ich praw i obowiązków w porównaniu do osób pozostających w małżeństwach uznawanych przez prawo państwowe. Szczególnie w przypadku rozpadu takiej relacji państwo nie ma uprawnień (lub ma je w ograniczonym zakresie), by ingerować w rozliczenia finansowe pary, co może być szczególnie

¹ Numer ORCID: 0000-0001-8470-7035. Adres e-mail: anna.drwal@uj.edu.pl

² Artykuł powstał w ramach realizacji projektu badawczego PRELUDIUM sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki pt. „Zakaz zawierania małżeństw wyłącznie religijnych z perspektywy praw człowieka w Europie”, decyzja nr 2020/37/N/HSS/04198.

³ Pew Research Center, Religious Composition by Country, 2010–2050, <https://www.pewresearch.org/religion/interactives/religious-composition-by-country-2010-2050/>, dostęp: 11.06.2023 r. Należy jednak zwrócić uwagę, że jest to projekt zajmujący się przewidywaniem demograficznym i w związku z tym dane w nim zaprezentowane mogą odbiegać od aktualnej liczby muzułmanów w poszczególnych krajach.

⁴ I. Uddin, *Nikah-only Marriages: Causes, Motivations, and Their Impact on Dispute Resolution and Islamic Divorce Proceedings in England and Wales*, „Oxford Journal of Law and Religion” 2018/7(3), s. 404.

dotkliwe dla słabszej strony związku. W przypadku śmierci jednej ze stron, druga może nie mieć uprawnień do spadku czy świadczeń socjalnych.

Co istotne, muzułmańskie małżeństwa wyłącznie religijne zostały w narracji publicznej sproblematyzowane, co pokazuje Annelies Moors⁵ na przykładzie Holandii. Zwraca ona uwagę, że gdy pewne praktyki zaczynają być przedstawiane jako problem, język przestaje wyłącznie opisywać rzeczywistość, ale zaczyna ją również tworzyć. Podobnie jak w przypadku chust muzułmańskich, małżeństwa muzułmańskie są łączone z dyskryminacją kobiet i opresją wobec nich ze strony męża i rodziny czy szerszej społeczności religijnej, co w konsekwencji buduje negatywny obraz wyznawców islamu w zachodnioeuropejskiej świadomości społecznej. Jednocześnie pomija się głos muzułmańskich kobiet, które niejednokrotnie podkreślają, że wejście w tego typu związek to ich świadomy i autonomiczny wybór⁶. Co więcej, w narracji medialnej pojawiały się oskarżenia, że małżeństwa te stanowią zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego, są polem rekrutacji kobiet dla działań terrorystycznych oraz mają na celu budowanie odrębnego ortodoksyjnego społeczeństwa (tzw. *parallel society*)⁷.

W konsekwencji dyskutuje się na temat różnych rozwiązań prawnych, które objęłyby małżonków wyznaniowych regulacjami państwowymi. Skupiają się one przede wszystkim na tym, w jaki sposób doprowadzić do sytuacji, by takie osoby były jednocześnie w małżeństwie państwowym. Przykładowo w Anglii i Walii proponowano wprowadzenie przepisów nakładających wymóg zawarcia małżeństwa cywilnego przed zawarciem związku religijnego⁸. Warto zauważyć, że podobne rozwiązania były dużo bardziej popularne w przeszłości, nie stanowią więc nowych konstrukcji prawnych⁹. Dzisiaj występują one nadal m.in. w Belgii¹⁰, Francji¹¹, Szwajcarii¹² oraz Holandii¹³. Pojawiają się też rozwiązania mniej restrykcyjne¹⁴, zgodnie z którymi związki zawarte przed duchownym mogą wywierać skutki prawne po spełnieniu wskazanych w prawie przesłanek. Taką sytuację obserwujemy np. w Polsce w stosunku do wybranych związków wyznaniowych, co jest zmianą w porównaniu do okresu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, w której dominowało podejście restrykcyjne.

Chociaż na zachodzie Europy omawiana dyskusja jest dość żywa, to nie pojawia się w Polsce. Nie mamy żadnych danych na temat tego, czy Polacy decydują się na małżeństwa wyłącznie religijne. Można oczywiście argumentować, że społeczność muzułmańska w Polsce jest na tyle mała¹⁵, że prawdopodobnie zjawisko to, nawet jeśli występuje,

⁵ A. Moors, *Adopting a face veil, concluding an Islamic marriage: Autonomy, agency, and liberal-secular rule*, w: M.C. Foblets, M. Graziadei, A.D. Renteln (red.), *Personal Autonomy in Plural Societies*, Londyn 2017, s. 127–139.

⁶ R.C. Akhtar, *Modern traditions in Muslim marriage practices, exploring English narratives*, „Oxford Journal of Law and Religion” 2018/7(3), s. 427–454.

⁷ A. Moors, *Adopting...*, s. 132–133.

⁸ M. Siddiqui, A.M. Hutchinson, S. Momtaz, M. Hedley, *The independent review into the application of sharia law in England and Wales*, Londyn 2018, s. 5.

⁹ N. Doe, *Law and religion in Europe: A comparative introduction*, Oksford 2011, s. 221.

¹⁰ Konstytucja Królestwa Belgii (La Constitution Belge z 17.02.1994 r., art. 21, https://www.senate.be/doc/const_fr.html, dostęp: 16.10.2023 r.).

¹¹ Kodeks Karny Francji (Code pénal z 1.03.1994 r., https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/, art. 433-21, dostęp: 16.10.2023 r.).

¹² Szwajcarski Kodeks Cywilny (Code civil Suisse z 10.12.1907 r., https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/fr, art. 97, dostęp: 16.10.2023 r.).

¹³ Holenderski Kodeks Karny (Wetboek van Strafrecht z 3.03.1881 r., <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2023-10-01>, art. 449, dostęp: 16.10.2023 r.).

¹⁴ Na temat najnowszych propozycji zmian prawnych w Anglii i Walii zob. The Law Commission, *Celebrating Marriage: A New Weddings Law*, Londyn 2022.

¹⁵ Zgodnie z estymacjami Pew Research Center w 2020 r. w Polsce powinno mieszkać ok. 20 tys. wyznawców islamu, natomiast Mufti Rzeczypospolitej Polskiej w 2023 r. liczbę tę szacował na 75 tys. Zob. Pew Research Center, *Religious...*; E. Górską, A. Juzaszek, *Islam w polskim sądzie* (w druku).

to na niewielką skalę. Z drugiej strony można się zastanawiać, czy tego typu związki nie będą pojawiać się w ramach wspólnoty katolickiej, szczególnie biorąc pod uwagę zawirowania prawne w okresie przemian ustrojowych, o czym będzie poniżej.

W powyższym zakresie nie były dotąd prowadzone badania czy statystyki, w związku z czym nie posiadamy wiedzy w tym zakresie. Podstawowym zamierzeniem niniejszego artykułu jest uzupełnienie tej luki chociażby w niewielkim stopniu i rozpoczęcie dyskusji. By cel ten zrealizować zostały przeprowadzone eksploracyjne badania dostępnych online uzasadnień sądowych, w których znajdowała się wzmianka o tym, że para zawarła małżeństwo wyłącznie religijne. Poniżej są zaprezentowane ich wyniki.

2. Metodologia

Celem badań było zrekonstruowanie podejścia sędziów oraz pozostałych uczestników postępowania do małżeństw wyłącznie religijnych i w związku z tym odpowiedź na następujące pytania badawcze:

- 1) Jak opisywane są przez sędziów w uzasadnieniach małżeństwa wyłącznie religijne oraz osoby zawierające takie małżeństwa? W tym zakresie było analizowane, jakie cechy przypisują oni tym związkom, do czego je przyrównują oraz jakie nazewnictwo stosują.
- 2) Jak oceniają to zjawisko sędziowie? To pytanie jest niejako kontynuacją pierwszego, ale ze zwiększonym naciskiem na to, czy pojawiają się zdania wartościujące na temat omawianych małżeństw.
- 3) Jak opisują swoją relację małżonkowie wyłącznie religijni oraz ich otoczenie (rodzina, znajomi, sąsiedzi, współpracownicy), ewentualnie jakie podają przyczyny zawarcia takiego związku? W tym przypadku były brane pod uwagę fragmenty z uzasadnienia, które sugerowały, że są bezpośrednim przytoczeniem wypowiedzi uczestników postępowania na temat omawianego zjawiska.

Kolejnym celem artykułu było zwrócenie uwagi na problemy prawne, z jakimi mogą się borykać małżonkowie wyłącznie wyznaniowi i rozważenie potencjalnych rozwiązań w tym zakresie.

Przedmiotem badań były uzasadnienia orzeczeń sądów powszechnych, które zostały opublikowane online. Materiał został zgromadzony za pomocą oficjalnej wyszukiwarki orzeczeń sądów powszechnych¹⁶. Uzasadnienia były wyszukiwane pod pięcioma hasłami: małżeństwo wyznaniowe, małżeństwo religijne, ślub religijny, ślub kościelny, ślub wyznaniowy. Wyszukiwarka uwzględniała również odmiany tych słów oraz ich odrębne występowanie w tekście. Hasła zostały wybrane w ten sposób, by umożliwiły identyfikację małżeństwa wyłącznie religijnego. Nie zostały wprowadzone żadne dodatkowe ograniczenia.

Ostatecznie do dalszych badań zostało wytypowanych 28 orzeczeń (postanowień i wyroków). Są to wszystkie odnalezione uzasadnienia, w których znajduje się chociaż wzmianka o tym, że para była w małżeństwie wyłącznie religijnym, które nie wywoływało skutków prawnych. Orzeczenia te składają się na 26 różnych spraw (w dwóch przypadkach występują orzeczenia I i II instancji). Zostały one wydane przez sądy apelacyjne (8 orzeczeń), sądy okręgowe (15 orzeczeń) oraz sądy rejonowe (5 orzeczeń),

¹⁶ <https://orzeczenia.ms.gov.pl/>, dostęp: 16.10.2023 r.

w tym 11 z nich w pierwszej i 17 – w drugiej instancji. Daty wydania wyroków oraz postanowień przypadają na lata 2013–2021, co zbiega się z okresem funkcjonowania centralnej bazy orzeczeń sądów powszechnych.

Na marginesie można dodać, że niniejsze badania są częścią większej całości. Została bowiem również przeanalizowana oficjalna wyszukiwarka sądów administracyjnych¹⁷, z której wstępnie do dalszych badań zakwalifikowano ponad 100 orzeczeń, jak też wyszukiwarka Sądu Najwyższego (dalej: „SN”)¹⁸, gdzie udało się odnaleźć tylko 5 orzeczeń dotyczących omawianego tematu. Wytypowane orzeczenia SN, poza jednym wyrokiem¹⁹, zostały wydane przed 2010 r. Z uwagi na dużą rozbieżność czasową zostały one wyłączone z niniejszej analizy. Natomiast jeśli chodzi o sądy administracyjne, to wzmianka o małżeństwie wyłącznie religijnym pojawia się przede wszystkim w trzech typach spraw: o obywatelstwo polskie dla dzieci Żydów, którzy wyjechali z Polski z uwagi na wydarzenia II wojny światowej, uchodźczych oraz o rentę dla wdowy po kombatancie. Z uwagi na obszerność tych zagadnień zostały one wyłączone do osobnego omówienia.

Wybrane uzasadnienia zostały poddane jakościowej analizie treści (JAT) przy zastosowaniu oprogramowania MAXQDA. Podstawowym celem JAT jest usystematyzowane badanie materiałów, które zawierają w sobie jakiś komunikat (technika ta wywodzi się z nauk o komunikacji)²⁰. Dokonuje się tego za pomocą przypisywania fragmentów badanego tekstu do przyjętych kategorii kodów, dzięki czemu dochodzi do zredukowania danych²¹. Obecnie JAT służy nie tylko do podstawowej analizy treści, ale także do wyszukiwania w tekście dodatkowych, ukrytych znaczeń, które mogą być niedostrzegalne na pierwszy rzut oka²².

W badaniach zostało zastosowane podejście indukcyjne, które wychodzi od zgromadzonego materiału i na tej podstawie buduje wgląd w otaczającą nas rzeczywistość, a nie nakłada na niego z góry już istniejące teorie²³. W ten sposób w miarę czytania kolejnych uzasadnień sądowych powstawały kody, na podstawie tego, co pojawiało się w tekście na temat małżeństw wyłącznie religijnych. Następnie były one agregowane i redukowane, tak by wypracować drzewo kodowe, którego celem było przekształcenie badanego tekstu w mniejsze, uporządkowane i dotyczące wybranego tematu fragmenty²⁴. Dodatkowe informacje takie jak data zawarcia małżeństwa wyłącznie religijnego, religia w jakiej zostało zawarte, to czy w pewnym momencie pojawiło się małżeństwo cywilne pomiędzy małżonkami wyznaniowymi oraz typ sprawy zostały oznaczone jako zmienne.

Należy w tym miejscu wspomnieć o problemach związanych z niniejszą analizą. Badanie uzasadnień sądowych ma wiele ograniczeń. Przede wszystkim nie znamy faktycznego autora uzasadnienia (mógł to być sędzia lub jego asystent) oraz przyczyn zawarcia w nim konkretnych argumentów i pominięcia konkurencyjnych. Niekoniecznie muszą one odzwierciedlać prawdziwe opinie sędziów, a nawet nie muszą wskazywać na rzeczywiste

¹⁷ <https://orzeczenia.nsa.gov.pl/cbo/query>, dostęp: 16.10.2023 r.

¹⁸ http://www.sn.pl/orzecznictwo/sitepages/baza_orzeczen.aspx, dostęp: 16.10.2023 r.

¹⁹ Jest w nim jedynie krótka informacja o tym, że para zawarła najpierw ślub kościelny, a po 10 latach ślub cywilny, co sprawia, że również wartość badawcza tego jednego orzeczenia jest znikoma.

²⁰ P. Mayring, *Qualitative content analysis*, w: U. Flick, E. von Kardorff, I. Steinke (red.), *A companion to qualitative research*, Glasgow 2004, s. 266.

²¹ M. Schreier, *Qualitative content analysis*, w: U. Flick (red.), *The SAGE handbook of qualitative data analysis*, Londyn 2014, s. 170.

²² P. Mayring, *Qualitative...*, s. 266.

²³ S. Elo, H. Kyngäs, *The qualitative content analysis process*, „Journal of Advanced Nursing” 2008/62(1), s. 109.

²⁴ A.F. Selvi, *Qualitative content analysis*, w: J. McKinley, H. Rose, *The Routledge handbook of research methods in applied linguistics*, Londyn 2019, s. 444.

powody, dla których doszło do danego rozstrzygnięcia²⁵. Szczególne trudności nastęrcza odpowiedź na pytanie, jak opisują swoją relację małżonkowie wyłącznie religijni oraz ich otoczenie, gdy jedynym materiałem są uzasadnienia pisane przez osoby trzecie. Nie wiemy, jak bardzo zostały zniekształcone wypowiedzi uczestników na potrzeby skonstruowania spójnego uzasadnienia. Dodatkowo, wypowiedzi przed sądem mogą być modyfikowane przez uczestników postępowania w celu uzyskania korzystnego dla siebie wyniku sprawy. W internetowej bazie orzeczeń nie są też dostępne pełne akta sprawy, a jedynie jej skrócony opis w uzasadnieniu. Może to powodować, że chociaż w samych sprawach sądowych występował temat małżeństw wyłącznie wyznaniowych, to nie pojawił się on w uzasadnieniu, a w konsekwencji – dane uzasadnienie nie trafiło do badań.

Ponadto skupienie się wyłącznie na orzeczeniach online znajdujących się w oficjalnej bazie sądów powszechnych również generuje pewne wyzwania. Jedynie mały odsetek orzeczeń wydawanych przez sądy powszechne jest w niej publikowany²⁶. Z tego względu niniejsze badania nie mówią o skali zjawiska ani nie wyciągają daleko idących wniosków ogólnych. Niezależnie jednak od tego, ile uzasadnień sądowych jest publikowanych online, faktem jest, że to właśnie te uzasadnienia są przede wszystkim czytane na studiach prawniczych, a następnie wykorzystywane w pracy prawników (sędziów, adwokatów, radców prawnych itp.). To one są głównym źródłem informacji o tym, jak sędziowie rozwiązują dane problemy i podchodzą do różnych zjawisk społecznych. Co więcej, adresatami takich orzeczeń są nie tylko prawnicy, ale także szersza publiczność, w tym media²⁷.

Skupienie się na bazie online pozwoliło także na przeszukanie pełnej kategorii spraw występujących w sądach powszechnych, co może dać pewne wskazówki, gdzie szukać informacji o małżeństwach wyłącznie religijnych dla ewentualnych przyszłych badań aktowych. Nadal jednak pozostanie to zadaniem trudnym, bowiem badania ujawniły, że próżno szukać ich dominacji w jednym typie spraw.

3. Zarys historyczny

Po zaborach na części ziem polskich małżeństwa były domeną związków wyznaniowych i – co do zasady – były uznawane przez państwo, w innych pojawiała się też możliwość wyboru cywilnego małżeństwa, a w niektórych miejscach już wtedy tylko cywilne małżeństwo miało skutki prawne²⁸. W 20-leciu międzywojennym toczyły się dyskusje nad koniecznością ujednoczenia prawa obowiązującego w Polsce po zaborcach, a także pojawiały się głosy dotyczące zwiększenia znaczenia małżeństwa cywilnego kosztem małżeństwa wyznaniowego²⁹.

²⁵ M. Stępień, *Using case studies for research on judicial opinions: some preliminary insights*, „Law and Method” 2019, s. 8; M. Cohen, *When judges have reasons not to give reasons: A comparative law approach*, „Wash. & Lee L. Rev.” 2015/72, s. 483–571.

²⁶ Szacuję, że tylko ok. 0,3–0,5% orzeczeń jest publikowanych. Zostało to ustalone na podstawie danych dotyczących liczby zakończonych spraw rocznie oraz liczby orzeczeń znajdujących się w bazie online. Jest to jednak bardzo niepewna liczba z uwagi na brak dokładniejszych danych. Zob. Ministerstwo Sprawiedliwości, *Podstawowa informacja o działalności sądów powszechnych – 2016 rok na tle poprzednich okresów statystycznych*, 2017, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/publikacje/>, dostęp: 26.11.2022 r.

²⁷ I. Rzucidło-Grochowska, *Adresaci uzasadnienia sądowego a jego treść (przykład sądownictwa administracyjnego)*, w: M. Król, A. Bartczak, M. Zalewska (red.), *Integracja zewnętrzna i wewnętrzna nauk prawnych*, cz. 2, Łódź 2014, s. 147–148.

²⁸ D. Szczepaniak, *Stanowisko Kościoła katolickiego w Polsce wobec projektu osobowego prawa małżeńskiego Karola Lutostańskiego*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2015/2, s. 96.

²⁹ T. Rakoczy, *Małżeństwo świeckie i wyznaniowe w nauczaniu prawa polskiego w latach 1945–1993*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2017/15, s. 187–190.

W Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej został postawiony nacisk na rzecz małżeństwa cywilnego jako jedynej uznawanej przez państwo formy zawarcia związku małżeńskiego. Początkowo dekretem Rady Ministrów z 25.09.1945 r. zdecydowano, że skutki prawne będzie wywierać wyłącznie małżeństwo cywilne³⁰. Następnie ustawą z 2.12.1958 r. o zmianie przepisów prawa o aktach stanu cywilnego³¹ uchwalono art. 50(1) oraz 78(1) w dekrete z 8.06.1955 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego. W pierwszym z tych artykułów potwierdzono, że moc prawną ma wyłącznie związek cywilny oraz dodano, iż ślub religijny może nastąpić wyłącznie po małżeństwie cywilnym i wręczeniu duchownemu cywilnego aktu małżeństwa³². W drugim przewidziano karę w postaci aresztu do 4 miesięcy lub grzywny do 5.000 zł dla duchownego, który udzieli ślubu religijnego mimo braku ślubu cywilnego³³. Kara ta była wyższa, jeśli jedna z osób, która zawarła ślub religijny, była już w małżeństwie cywilnym z osobą trzecią³⁴. Regulacje te zostały utrzymane w ustawie z 29.09.1986 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego³⁵.

Reforma w tym zakresie przyszła wraz ze zmianą ustroju oraz uchwaleniem ustawy z 17.05.1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, która uchylili m.in. art. 63 oraz 84 Prawa o aktach stanu cywilnego³⁶. Co istotne, nie oznaczało to, że małżeństwa wyznaniowe nabrały mocy prawnej. Skutki prawne nadal wywierało wyłącznie małżeństwo cywilne, a małżonkowie wyznaniowi traktowani byli jak konkubenci. Pozostawało to jednak w wyłącznej decyzji pary, w jakim związku będą (cywilnym, religijnym czy w obu naraz) i w jakiej kolejności związki te będą zawierać.

Uregulowania, jakie znamy dzisiaj, wynikają z Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską z 28.07.1993 r., a dokładniej z art. 10, zgodnie z którym małżeństwo kanoniczne wywiera skutki jak małżeństwo cywilne, jeśli zostaną spełnione określone warunki³⁷. Wszedł on w życie 5 lat później, w dniu 25.04.1998 r., co doprowadziło do zmiany art. 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego wprowadzającego w paragrafie 2 przepis dotyczący małżeństwa konkordatowego³⁸. Nie odnosi się on wyłącznie do Kościoła katolickiego, ale do każdego związku wyznaniowego, który ma podpisaną z państwem polskim odpowiednią umowę³⁹. Obecnie w Polsce skutki cywilnoprawne po spełnieniu określonych warunków wywołują małżeństwa religijne zawarte w ramach 11 związków wyznaniowych.

4. Podstawowe dane o małżeństwach wyłącznie wyznaniowych

Śluby wyznaniowe w analizowanych sprawach, tam, gdzie dało się to ustalić, przypadają w większości na lata 1990–1998, a więc przed wejściem w życie Konkordatu. Kilka miało miejsce w latach 40. i 50. XX w., w tym jedno jeszcze w czasie II wojny

³⁰ Dekret Rady Ministrów z 25.09.1945 r. (Dz. U. z 1945 r. Nr 48, poz. 270), art. 12 § 2.

³¹ Ustawa z 2.12.1958 r. – o zmianie przepisów prawa o aktach stanu cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 1958 r. Nr 72, poz. 358).

³² Dekret z 8.06.1955 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz. U. z 1955 r. Nr 25, poz. 151), art. 50(1).

³³ Dekret z 8.06.1955 r. – Prawo..., art. 78(1).

³⁴ Dekret z 8.06.1955 r. – Prawo..., art. 78(1).

³⁵ Ustawa z 29.09.1986 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 1986 r. Nr 36, poz. 180), art. 63 i 84.

³⁶ Ustawa z 17.05.1989 r. – o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r. poz. 1347), art. 74 ust. 12.

³⁷ Ustawa z 28.07.1993 r. – Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską (tekst jedn.: Dz. U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318), art. 10, dalej: „Konkordat”.

³⁸ Ustawa z 24.07.1998 r. – o zmianie ustaw Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw (tekst jedn.: Dz. U. z 1998 r. Nr 117, poz. 757), art. 1.

³⁹ Ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r. poz. 1359), art. 1 § 3.

światowej⁴⁰. Kolejne miały miejsce w latach 70. i 80. A trzy odbyły się współcześnie, na długo po wejściu w życie Konkordatu w 2007 i 2008 r.

Powyższe może sugerować, że w okresie od 1990–1998 w społeczeństwie polskim panowała niewiedza co do faktu, że małżeństwo wyłącznie wyznaniowe nie odnosi skutków prawnych, przede wszystkim z uwagi na zmiany w prawie i opóźnienie wejścia w życie Konkordatu. Z drugiej strony powodem może być również przypisywanie małżeństwu wyznaniowemu większej wagi i brak odczuwania potrzeby przechodzenia przez drugą ceremonię cywilną.

Niewielka liczba odnalezionych przypadków ślubów wyłącznie wyznaniowych po 2000 r. może być spowodowana wieloma czynnikami, m.in. dostępnością i łatwością zawarcia ślubu konkordatowego lub przeciwdziałaniu przez Kościół katolicki powstawaniu takich związków⁴¹. Mogło też upłynąć zbyt mało czasu od zawarcia takich związków do przeprowadzenia niniejszych badań, by pojawiły się one w postępowaniach sądowych. Może to być też spowodowane ograniczeniami, jakie niesie ze sobą wybór materiału badawczego.

Jeśli chodzi o religię, w jakiej dane związki zostały zawarte, to w części orzeczeń jest jasno wskazane, że chodzi o małżeństwa w obrządku rzymskokatolickim. W wielu uzasadnieniach nie zostało to jednak sprecyzowane; używa się wyłącznie określeń: „ślub kościelny”, „sakrament małżeństwa” czy „związek wyznaniowy”. Biorąc jednak pod uwagę strukturę wyznaniową w Polsce, można z dużym prawdopodobieństwem zakładać, że są to przede wszystkim związki rzymskokatolickie. Ponadto w jednym przypadku mamy do czynienia z małżeństwem żydowskim, a w drugim – ze ślubem religijnym udzielonym przez prezbitera Reformowanego Kościoła Katolickiego parze homoseksualnej⁴².

W przeważającej większości spraw pary zawarły wyłącznie religijne małżeństwa i nigdy nie doszło do zawarcia małżeństwa cywilnego. Pojawiają się jednak trzy rodzaje wyjątków. W pierwszym pary po kilku latach od zawarcia małżeństwa religijnego zawarły również małżeństwo cywilne. W drugim małżonkowie zawarli oba małżeństwa i po rozwodzie cywilnym podkreślali (oni lub osoby z ich najbliższego otoczenia), że nadal trwa małżeństwo wyznaniowe. W ostatnim zawarto małżeństwo konkordatowe, ale duchowny spóźnił się z przedłożeniem dokumentów do urzędu cywilnego i żeby utrzymać ważność małżeństwa w świetle prawa państwowego podrobił datę ślubu. Gdy doszło do sprawy o separację i alimenty na rzecz żony, mąż argumentował, że z uwagi na powyższe należy uznać, iż strony były faktycznie tylko w związku religijnym, a cywilne małżeństwo należy unieważnić.

5. Kontekst prawny

Wzmianki o małżeństwach wyłącznie religijnych w analizowanym materiale pojawiały się przede wszystkim w sprawach cywilnych, które dotyczyły m.in. istnienia małżeństwa, konsekwencji rozstania małżonków wyznaniowych, ubezpieczeń społecznych, dziedziczenia, nieruchomości, odszkodowania i zadośćuczynienia za śmierć osoby najbliższej.

⁴⁰ Na ziemiach polskich, na których zostało zawarte, obowiązywało w tym czasie okupacyjne prawo niemieckie, które przyznawało skutki prawne wyłącznie małżeństwu cywilnemu.

⁴¹ Zob. P. Majer, *Konieczność zezwolenia na zawarcie małżeństwa bez skutków cywilnych: racje uzasadniające taką decyzję Konferencji Episkopatu Polski*, „Ius Matrimoniale” 2000/11(5), s. 169–192; P. Majer, *Zawarcie małżeństwa kanonicznego bez skutków cywilnych*, Kraków 2009.

⁴² To jedyny taki przypadek. Pozostałe dotyczyły wyłącznie par heteroseksualnych.

Tylko dwie sprawy były z zakresu prawa karnego. Jedna z nich dotyczyła znęcania się, a druga publikacji wizerunku i szczegółów życia prywatnego bez zgody zainteresowanego.

Z perspektywy stopnia wpływu istnienia małżeństwa wyłącznie wyznaniowego na rozstrzygnięcie *meritum* sprawy z badanego materiału można było wyłonić trzy zasadnicze grupy. Pierwsza z nich to sprawy, w których małżeństwo wyłącznie wyznaniowe nie miało większego znaczenia. Pojawiło się jedynie jako dodatkowy fakt z życia uczestników postępowania lub był to kontekst sytuacyjny, który nie wpływał na końcowe rozstrzygnięcie. Druga grupa to sprawy, w których taki związek miał pośredni wpływ. Stanowił ułatwienie dla ustalenia, że dane osoby były w relacji rodzinnej lub były w świetle prawa osobami najbliższymi. Trzecia, najbardziej liczna grupa, dotyczyła spraw, w których kwestia pozostawania w małżeństwie cywilnym zmieniała sytuację prawną, bowiem możliwość zastosowania danych regulacji prawnych zależała od tego, czy osoby te były uznawane za małżonków przez prawo państwowe.

6. Narracje o małżeństwach wyłącznie religijnych w uzasadnieniach sądowych

6.1. Wypowiedzi opisowe sędziów

W analizowanych orzeczeniach sędziowie – z jednej strony – podkreślali, że małżeństwa wyłącznie religijne nie są małżeństwami w świetle prawa. Pojawiały się stwierdzenia: „nie zawarła z J.R. małżeństwa wywołującego skutki cywilnoprawne⁴³”; „małżeństwo to w sensie prawnym nie istniało⁴⁴”; „małżeństwo stron wywarło skutki jedynie na płaszczyźnie prawa kanonicznego⁴⁵”; „nie są małżeństwem w świetle prawa cywilnego⁴⁶”. Takie wypowiedzi mogą jednak sugerować dostrzeżenie w tych relacjach małżeńskiego charakteru bądź bardzo bliskiego podobieństwa z małżeństwem na płaszczyźnie faktycznej i uczuciowej, ale z uwagi na określone regulacje prawne sędziowie wskazują, że nie mają możliwości przypisania im takiego statusu na płaszczyźnie prawnej. Są to jednak bardzo ostrożne hipotezy.

Pojawiały się też bardziej dosadne sformułowania, które podkreślały brak faktycznej różnicy między małżonkami wyłącznie religijnymi a małżonkami cywilnymi. Przykładowo: „mimo braku sformalizowania tego «w urzędzie» stanowili małżeństwo (...) strony były faktycznym małżeństwem i miały dziecko (więź emocjonalna), miały wspólny budżet (więź gospodarcza), zamieszkiwały w mieszkaniu należącym do oskarżonego (uzależnienie mieszkaniowe)⁴⁷”; „podobnie jak powódka, traktował on swój związek, jak typowe, normalne małżeństwo⁴⁸”; „wiódł z nią życie jakby byli małżeństwem⁴⁹”. W jednym z orzeczeń sąd zwrócił również uwagę na szerszy kontekst społeczny

⁴³ Wyrok Sądu Okręgowego (dalej: „SO”) Warszawa-Praga w Warszawie z 16.02.2016 r. (VII U 1747/14), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/154510000003521_VII_U_001747_2014_Uz_2016-02-16_002](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/154510000003521_VII_U_001747_2014_Uz_2016-02-16_002), dostęp: 16.10.2023 r.

⁴⁴ Postanowienie SO w Świdnicy z 31.03.2015 r. (II Ca 125/15), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/155020000001003_II_Ca_000125_2015_Uz_2015-03-31_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/155020000001003_II_Ca_000125_2015_Uz_2015-03-31_001), dostęp: 16.10.2023 r.

⁴⁵ Wyrok SO w Krakowie z 11.03.2014 r. (II Ca 2058/13), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/152010000001003_II_Ca_002058_2013_Uz_2014-03-11_002](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/152010000001003_II_Ca_002058_2013_Uz_2014-03-11_002), dostęp: 16.10.2023 r.

⁴⁶ Wyrok SO w Kielcach z 22.10.2019 r. (II Ca 919/19), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/152005000001003_II_Ca_000919_2019_Uz_2019-10-22_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/152005000001003_II_Ca_000919_2019_Uz_2019-10-22_001), dostęp: 16.10.2023 r.

⁴⁷ Wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z 27.05.2014 r. (IV Ka 4/14), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/152515000002006_IV_Ka_000004_2014_Uz_2014-05-27_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/152515000002006_IV_Ka_000004_2014_Uz_2014-05-27_001), dostęp: 16.10.2023 r.

⁴⁸ Wyrok SO w Lublinie z 17.04.2014 r. (I C 434/11), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/153005000000503_I_C_000434_2011_Uz_2014-04-17_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/153005000000503_I_C_000434_2011_Uz_2014-04-17_001), dostęp: 16.10.2023 r.

⁴⁹ Wyrok Sądu Apelacyjnego (dalej: „SA”) w Szczecinie z 26.11.2015 r. (III AUa 169/15), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/155500000001521_III_AUa_000169_2015_Uz_2015-11-26_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/155500000001521_III_AUa_000169_2015_Uz_2015-11-26_001), dostęp: 16.10.2023 r.

podkreślając, że w powszechnym odczuciu Polaków związek wyznaniowy jest równoznaczny z małżeństwem cywilnym⁵⁰.

Z drugiej strony można też odnaleźć wypowiedzi wskazujące wprost, że małżeństwa w danej sprawie zdaniem sądu nie było np. „brak zawartego związku małżeńskiego⁵¹”. Chociaż częściej stosowaną taktyką było używanie innych słów niż małżeństwo na opisanie relacji małżonków wyłącznie religijnych, a mianowicie konkubin, związek wyznaniowy, związek faktyczny, związek partnerski czy związek formalny.

Niezależnie jednak od powyższego, sędziowie niejednokrotnie podkreślali, że małżeństwo religijne to relacja bliska, tworząca rodzinę, opierająca się na zaufaniu, więzi emocjonalnej i prowadzeniu wspólnego gospodarstwa. Nigdzie otwarcie nie zaprzeczali istotności oraz głębi tego, co łączyło małżonków wyłącznie wyznaniowych. Ewentualnie ograniczali się do czysto prawnych opisów, bez poświęcania większej uwagi temu, co było między stronami. Co więcej, w dwóch przypadkach, gdy to strony próbowały umniejszyć łączącą ich w przeszłości więź i wzajemne zobowiązania wobec siebie, z uwagi na rozstanie i toczące się sprawy sądowe, sędziowie wskazywali, że zachowanie to należy ocenić jako cyniczne oraz sprzeczne z powszechnie akceptowanymi zasadami moralnymi.

Rozważając kwestię nazewnictwa małżonków wyznaniowych w treści uzasadnienia to najczęściej pojawiały się określenia związane z rolą w procesie np. powód/powódka lub partner/partnerka. Poza tym stosowane były też określenia mąż/zona/małżonkowie lub rzadziej konkubent/konkubina. W niektórych orzeczeniach przeplatały się te dwa sposoby nazewnictwa. Raz sędzia nazywał takie osoby małżonkami, innym razem – konkubentami. Pojawiały się też podobne stwierdzenia, jak w przypadku małżeństwa, które podkreślały, że dana osoba nie jest małżonkiem pod względem prawnym np. „w świetle prawa nie była jego żoną⁵²”.

6.2. Wypowiedzi wartościujące sędziów

W analizowanych orzeczeniach brak było wprost ocenego podejścia sędziów do małżeństw wyłącznie wyznaniowych. Nie pojawiały się stwierdzenia, które wskazywałyby, że zjawisko to jest wyjątkowo pożądane lub wręcz przeciwnie – powinno zostać wyeliminowane z uwagi na zagrożenie, jakie miałyby ze sobą nieść. Ewentualnie można było odnaleźć wypowiedzi typu: „Sąd Apelacyjny nie podważa ważności zawartego przez nią wówczas związku jako związku wyznaniowego, taki jednak związek w dacie jego zawarcia nie rodził skutków w sferze prawa rodzinnego i cywilnego⁵³”.

Sędziowie skupiali się na cechach relacji lub powodach jej występowania bez umniejszania znaczenia takiego związku wyłącznie z uwagi na brak sfinalizowania go w urzędzie cywilnym. Zwracali uwagę, że ich zdaniem ogół społeczeństwa uważa związek religijny za równoznaczny z małżeństwem cywilnym oraz iż zwiększa się liczba osób, które nie decydują się na państwowe zatwierdzenie ich relacji: „we współczesnym społeczeństwie

⁵⁰ Wyrok SO w Gdańsku z 25.01.2018 r. (I C 681/15), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/151015000000503_I_C_000681_2015_Uz_2018-01-25_002](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/151015000000503_I_C_000681_2015_Uz_2018-01-25_002), dostęp: 16.10.2023 r.

⁵¹ Wyrok SO w Olsztynie z 15.01.2014 r. (I C 154/13), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150515000000503_I_C_000154_2013_Uz_2014-01-30_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150515000000503_I_C_000154_2013_Uz_2014-01-30_001), dostęp: 16.10.2023 r.

⁵² Postanowienie SO w Olsztynie z 20.11.2021 r. (IX Ca 1153/21), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150515000004503_IX_Ca_001153_2021_Uz_2021-11-20_002](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150515000004503_IX_Ca_001153_2021_Uz_2021-11-20_002), dostęp: 16.10.2023 r.

⁵³ Wyrok SA w Białymstoku z 14.04.2016 r. (III AUa 1219/15), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150500000001521_III_AUa_001219_2015_Uz_2016-04-14_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150500000001521_III_AUa_001219_2015_Uz_2016-04-14_001), dostęp: 16.10.2023 r.

coraz częściej nieformalne związki wypierają te tradycyjne⁵⁴”. Obie te kwestie nie były problematyzowane ani kontestowane przez sędziów. Występowanie omawianych relacji traktowano jako fakt z życia społecznego, który należy wziąć pod uwagę przy rozstrzygnięciu sprawy.

6.3. Wypowiedzi małżonków oraz ich otoczenia

W treści analizowanych uzasadnień można dopatrywać się sformułowań sugerujących, że pochodziły bezpośrednio z wypowiedzi stron i świadków na rozprawie lub z treści pism procesowych. Dominowało w nich stosowanie określeń mąż/zona m.in.: „oświadczył, że rezygnuje z pełnomocnika z urzędu, zaś w postępowaniu będzie go reprezentowała jedynie żona⁵⁵”; „wskazali, iż to spadkobierca odnosił się agresywnie do swej żony⁵⁶”; „zostały wprowadzone w błąd przez drugą żonę ojca⁵⁷”; „określił ją jako: <moja żona>⁵⁸”; „skarżąca podniosła, iż ww. był jej mężem wobec zawarcia ślubu kościelnego⁵⁹”; „zarówno dalsi krewni, jak też znajomi traktowali z kolei strony, jak normalne, zgodnie żyjące i funkcjonujące małżeństwo⁶⁰”.

W nielicznych orzeczeniach pojawiały się zaprzeczenia co do małżeńskiego statusu ze strony zainteresowanych i zazwyczaj było to połączone z chęcią osiągnięcia konkretnego zysku w sprawie. Przykładowo w jednym przypadku doszło do zakupu nieruchomości po ślubie kościelnym, ale przed ślubem cywilnym. W akcie notarialnym wpisano, że oboje małżonkowie nabywają ją wspólnie. Lata później, po rozwodzie stron, mąż próbował podważyć to postanowienie. Swoje oświadczenie, że nabywają ją oboje zrzucił na karb niewiedzy, iż małżonka wyznaniowa nie jest żoną, lecz konkubiną. Gdyby natomiast wiedział, to wskazałby, że nieruchomość nabywa tylko on.

Jeśli chodzi o powody przebywania w takim, a nie innym związku, to – co do zasady – nie pojawiały się informacje na ten temat. W jednym orzeczeniu wskazano, że było to spowodowane chęcią korzystania z państwowej pomocy finansowej przewidzianej dla samotnych matek. Natomiast w przypadku pary homoseksualnej było to najprawdopodobniej podyktowane niemożliwością zawarcia ślubu cywilnego w Polsce, szczególnie, że w późniejszym czasie cywilne małżeństwo zostało zawarte za granicą. W przypadku małżeństwa żydowskiego z 1942 r. można przypuszczać, że jeśli małżeństwo religijne rzeczywiście miało miejsce (nie zostało to w pełni potwierdzone w postępowaniu), to brak zawarcia ślubu cywilnego mógł być podyktowany okupacją niemiecką. W kilku innych sprawach do ślubu cywilnego doszło później lub był planowany, ale z uwagi na śmierć jednej ze stron nie doszedł do skutku.

⁵⁴ Wyrok SO we Wrocławiu z 23.04.2015 r. (I C 1428/13), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/15502500000503_I_C_001428_2013_Uz_2015-06-16_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/15502500000503_I_C_001428_2013_Uz_2015-06-16_001), dostęp: 16.10.2023 r.

⁵⁵ Wyrok SO Warszawa-Praga w Warszawie z 16.02.2016 r. (VII U 1747/14).

⁵⁶ Wyrok SO w Olsztynie z 15.01.2014 r. (I C 154/13).

⁵⁷ Postanowienie Sądu Rejonowego (dalej: „SR”) w Zambrowie z 24.09.2014 r. (I Ns 175/14), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150510100000503_I_Ns_000175_2014_Uz_2014-09-24_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150510100000503_I_Ns_000175_2014_Uz_2014-09-24_001), dostęp: 16.10.2023 r.

⁵⁸ Wyrok SR dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie z 26.09.2016 r. (III K 1053/14), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/154505200001506_III_K_001053_2014_Uz_2017-04-11_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/154505200001506_III_K_001053_2014_Uz_2017-04-11_001), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/154505200001506_III_K_001053_2014_Uz_2016-10-19_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/154505200001506_III_K_001053_2014_Uz_2016-10-19_001), dostęp: 16.10.2023 r.

⁵⁹ Wyrok SO w Łodzi z 24.04.2019 r. (VIII U 1234/18), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/152510000004021_VIII_U_001234_2018_Uz_2019-04-24_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/152510000004021_VIII_U_001234_2018_Uz_2019-04-24_001), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/152510000004021_VIII_U_001234_2018_Uz_2019-05-20_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/152510000004021_VIII_U_001234_2018_Uz_2019-05-20_001), dostęp: 16.10.2023 r.

⁶⁰ Wyrok SO w Lublinie z 17.04.2014 r. (I C 434/11).

7. Podsumowanie badań

Małżeństwa wyłącznie wyznaniowe nie budziły konsternacji ani negatywnego nastawienia w analizowanych sprawach. Wręcz przeciwnie, zarówno sędziowie, jak i uczestnicy postępowania nie kwestionowali – co do zasady – istotności, głębi i trwałości więzów rodzinnych, jakie tworzą małżeństwa wyłącznie religijne.

W konsekwencji rozpoznawano ich istnienie i celowość wsparcia ze strony instytucji państwowych. Nie było wątpliwości, że relacja łącząca małżonków wyłącznie wyznaniowych może wpływać na stan faktyczny sprawy. W przypadku, gdy jedna ze stron małżeństwa religijnego próbowała zmniejszyć swoje zobowiązania w stosunku do partnera po rozstaniu, było to zauważane i krytykowane przez sędziów, którzy podkreślali, że strony tworzyły rodzinę niezależnie od tego, czy były małżeństwem cywilnym, czy też nie. W konsekwencji prowadziło to do powstania wzajemnych zobowiązań między stronami nie z uwagi na konkretne przepisy prawne, lecz na samą specyfikę i cechy relacji rodzinnej opierającej się m.in. na bliskości emocjonalnej, wspólnym życiu, zaufaniu, gospodarowaniu, zależności oraz dzieleniu problemów i trudności.

Co więcej, ewentualna krytyka była zawsze kierowana pod adresem konkretnej osoby, a nie w stosunku do samego zjawiska, jakim są małżeństwa wyłącznie religijne. Nie dochodziło do problematyzowania całej instytucji, jak to się zdarza w medialnej i politycznej dyskusji na temat muzułmańskich małżeństw wyłącznie religijnych w krajach Europy Zachodniej. Może to jednak wynikać z faktu, że znaczna większość małżeństw była heteroseksualnymi małżeństwami katolickimi, które z uwagi na swój bardzo tradycyjny charakter i praktykowanie ich przez znaczną część polskiego społeczeństwa (poprzez śluby konkordatowe) nie budzą obecnie zbyt wielu kontrowersji.

Z drugiej strony – bez wątpienia osoby będące w związkach prawnie indyferentnych mają pod wieloma względami trudniejszą sytuację prawną od małżonków cywilnych, szczególnie w przypadku rozstania czy śmierci partnera. Mało było jednak sędziowskiej refleksji na ten temat. Tylko w jednym przypadku sąd podjął się krytyki ustawodawcy zwracając uwagę, że przy podpisywaniu Konkordatu należało konwalidować małżeństwa wyznaniowe zawarte w latach 1946–1997 i przyznać im skutki prawne⁶¹. Ten błąd ustawodawcy – zdaniem sądu – nie powinien prowadzić do niesprawiedliwego i odmiennego traktowania małżonków wyłącznie wyznaniowych od osób, które zawarły małżeństwo konkordatowe. Z tym stwierdzeniem nie zgodził się jednak sąd II instancji. W innej sprawie⁶² sąd zdecydował się na zastosowanie art. 121 ust. 3 Kodeksu cywilnego⁶³, który odnosi się wprost do małżonków cywilnych. Sąd uzasadnił, że z uwagi na względy społeczne należy przez analogię stosować go do związków konkubenckich i podparł się dodatkowo wyrokiem SN z 6.06.1990 r. (III CRN 62/80)⁶⁴. Biorąc pod uwagę pozostałe orzeczenia jest to dość rewolucyjne podejście. W pozostałym zakresie bowiem, mimo podkreślania konieczności traktowania małżonków wyłącznie wyznaniowych jako tworzących pełnoprawną rodzinę, nie miało to przełożenia na próby stosowania w drodze analogii przepisów, które są kierowane wyłącznie do małżonków cywilnych.

⁶¹ Wyrok SO w Jeleniej Górze z 28.02.2013 r. (II Ca 25/13), [https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/155005000001003_II_Ca_000025_2013_Uz_2013-02-28_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/155005000001003_II_Ca_000025_2013_Uz_2013-02-28_001), dostęp: 16.10.2023 r.

⁶² Wyrok SO w Lublinie z 17.04.2014 r. (I C 434/11).

⁶³ Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2023 r. poz. 1610).

⁶⁴ Brak dostępu do uzasadnienia.

By lepiej zilustrować problemy, z jakimi borykają się małżonkowie wyłącznie wyznaniowi w przestrzeni sądowej, ale także sami sędziowie z uwagi na brak koherentności pomiędzy rzeczywistością społeczną a przepisami prawnymi, warto pokrótce przytoczyć dwie z analizowanych spraw z zakresu ubezpieczeń społecznych.

W pierwszej sprawie przed Sądem Apelacyjnym w Szczecinie⁶⁵ ubezpieczona w odwołaniu wносиła o prawo do renty rodzinnej po zmarłym (rozdział 2 ustawy o emeryturach i rentach z FUS⁶⁶). Sytuacja faktyczna wyglądała tak, że para zawarła ślub cywilny oraz ślub kościelny. Następnie rozwiodła się, jednak po kilku latach małżonkowie wrócili do siebie i żyli razem podkreślając znaczenie małżeństwa wyznaniowego, które nadal ich łączyło. Sprawa dotyczyła tego, czy ubezpieczona spełnia wytyczne z art. 70 ust. 3 ustawy o emeryturach i rentach z FUS, a dokładnie, czy jest małżonką rozwiedzioną lub wdową, która do dnia śmierci męża nie pozostawała z nim we wspólności małżeńskiej, a jeśli tak, to czy miała ustalone prawo do alimentów (zgodnie z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego (dalej: „TK”) w sprawie K 61/13⁶⁷ do spełnienia tego warunku wystarczające jest dobrowolne łożenie alimentów przez zmarłego). Sędziowie uznali w tej sprawie, że nie można przyjąć, iż ubezpieczona była we wspólności małżeńskiej w momencie śmierci męża, bowiem miała status byłej żony, a była żona w takiej wspólności być nie może. Po drugie uznali, że skoro małżonkowie wyznaniowi żyli razem, prowadzili wspólne gospodarstwo domowe i utrzymywali się głównie z wypłaty męża wyznaniowego, to należy uznać, że ubezpieczona miała prawo do alimentów. W konsekwencji sąd przyznał rentę ubezpieczonej.

W drugiej sprawie przed Sądem Apelacyjnym w Białymstoku⁶⁸ ubezpieczona również wносиła o prawo do renty rodzinnej po zmarłym, ale tym razem brak było ślubu cywilnego. Para od początku żyła w małżeństwie wyłącznie wyznaniowym aż do śmierci męża religijnego. Jedyną różnicą między tą sprawą a sprawą wcześniejszą było to, że tamta para była przez pewien czas małżeństwem cywilnym. Jednakże z perspektywy przepisów o rencie rodzinnej miało to kluczowe znaczenie i uniemożliwiło ubezpieczonej w tej sprawie uzyskanie prawa do renty.

Mimo to, że relacja par w omawianych sprawach była (na ile wiemy to z uzasadnień) bardzo zbliżona: wspólnie żyli, kochali się, wspierali i tworzyli rodzinę przez wiele lat, to jednak na płaszczyźnie prawnej doszło do ich zróżnicowania, co miało daleko idące skutki dla jednej z partnerek. Trudno jednak przyjąć z punktu widzenia słuszności, że małżonce wyznaniowej, która przez moment była małżonką cywilną należy się renta rodzinna, a małżonce wyłącznie wyznaniowej przez cały okres relacji ta renta nie przysługuje. Jednocześnie wydaje się, że sędziowie starają się stosować wykładnię korzystną dla obywateli i reagować na ich sytuację faktyczną, ale pewne pojęcia są na tyle ściśle określone w przepisach, że uniemożliwiają sprawiedliwe rozstrzygnięcie sprawy.

Z drugiej jednak strony Ewa Łętowska w glosie⁶⁹ do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego (dalej: „NSA”) z 11.12.2001 r. (sygn. akt SA/Po 1478/00) zwracała uwagę, że sędziowie mają prawo do znacznie szerszej swobody decyzyjnej, z której jednak nie korzystają. Jej zdaniem stosując prawo powinni patrzeć na cały kontekst

⁶⁵ Wyrok SA w Szczecinie z 26.11.2015 r. (III AUa 169/15).

⁶⁶ Ustawa z 17.12.1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (tekst jedn.: Dz. U. z 2022 r. poz. 504).

⁶⁷ Wyrok TK z 13.05.2014 r. (SK 61/13), OTK ZU 2014/5A, poz. 52.

⁶⁸ Wyrok SA w Białymstoku z 14.04.2016 r. (III AUa 1219/15).

⁶⁹ E. Łętowska, *Glosa do wyroku NSA z 11 grudnia 2001 r., sygn. akt SA/Po 1478/00*, http://www.orzeczenia-nsa.pl/wyrok/ii-sa-po-1478-00/sprawy_kombatantow_swiaadczenia_z_tytulu_pracy_przymusowej/1a51944.html?q=&_symbol=634&_sad=NSA+oz.+w+Poznaniu&_okres=2001_12, dostęp: 16.10.2023 r.

sytuacyjny i zastosować rozwiązanie najbliższe sprawiedliwemu, a nie nazbyt formalistyczne podejście, w którym istotny jest wyłącznie tekst przepisów. W glosowanym wyroku odmówiono przyznania uprawnień wdowie po kombatancie, bowiem para była wyłącznie po ślubie kościelnym, a przepisy w tej sprawie odnosiły się do osób po ślubie cywilnym. Natomiast w innej sprawie o tym samym stanie faktycznym NSA doszedł do odmiennej konstatacji (wyrok z 12.04.2000 r., sygn. akt V SA 1512/99)⁷⁰, powołując się na sytuację faktyczną, historyczną oraz konieczność ochrony różnych form życia rodzinnego potraktował małżonkę wyłącznie wyznaniową jak małżonkę w świetle przepisów prawa. Ta linia orzecznicza się jednak nie przyjęła.

Podsumowując, sędziowie oraz pozostali uczestnicy postępowania w badanych sprawach nie wskazywali na różnice między relacją opartą na małżeństwie cywilnym a relacją opartą na małżeństwie wyłącznie wyznaniowym na płaszczyźnie faktycznej i jakościowej. W prawie dochodzi jednak do różnicowania tych związków, co ma niejednokrotnie daleko idące negatywne skutki dla osób przebywających w relacjach prawnie indyferentnych. Taka sytuacja budzi wątpliwości. Skoro w rzeczywistości pozaprawnej nie różnicuje się danych relacji i przyznaje im się taką samą wartość i istotność, to należałoby rozważyć, czy prawo nie powinno odpowiadać temu społecznemu postrzeganiu.

8. Szersza perspektywa

Problem statusu prawnego małżeństw wyłącznie religijnych wpisuje się w znacznie szersze zjawisko⁷¹ różnego rodzaju związków międzyludzkich, jakie tworzą między danymi osobami bliskie, rodzinne więzi, mimo braku genetycznego pokrewieństwa oraz więzów prawnych (brak małżeństwa cywilnego). Przykładowo w Wielkiej Brytanii w 2018 r. 3 mln 400 tys. par (heteroseksualnych i homoseksualnych) żyło w kohabitacji⁷², co jest wzrostem o ponad połowę w porównaniu do 1996 r.⁷³ Nie można również zapomnieć o relacjach więcej niż dwóch osób lub nieopartych o więź romantyczną. Jeśli chodzi natomiast o prawo, to nadal wiele przywilejów i obowiązków, szczególnie w Polsce, jest opartych na instytucji małżeństwa, która jednocześnie jest dla wielu relacji niedostępna. Zawarcie małżeństwa jest bowiem nadal często możliwe wyłącznie dla par heteroseksualnych.

Nie można jednak nie zauważyć wyraźnych przemian w tym zakresie w Europie, przede wszystkim w Europie Zachodniej. Życie rodzinne jest coraz częściej rozpoznawane w prawie poza małżeństwem i są proponowane nowe rozwiązania, np. związki partnerskie⁷⁴. Nadal jednak pełna ochrona prawna jest zapewniona, co do zasady, wtedy, gdy obywatele dostosują się do z góry zaprojektowanych instytucji, a nie na podstawie faktycznej relacji ich łączącej⁷⁵. Niejednokrotnie są one zbyt wąskie i niedopasowane do rzeczywistych potrzeb osób żyjących w danym państwie.

⁷⁰ Wyrok NSA z 12.04.2000 r. (V SA 1512/99), LEX nr 49058.

⁷¹ Dostrzega się to również w literaturze łącząc temat małżeństw wyłącznie wyznaniowych z życiem w konkubinacie czy małżeństwami humanistycznymi (zob. R. Akhtar, P. Nash (red.), *Cohabitation and Religious Marriage: Status, Similarities and Solutions*, Bristol 2020; R. Probert, R.C. Akhtar, S. Blake, *Belief in Marriage: the evidence for reforming Weddings Law*, Bristol 2023).

⁷² Rozumiana jako romantyczna relacja połączona ze wspólnym zamieszkiwaniem.

⁷³ A. Barlow, *Modern Marriage Myths: the Dichotomy Between Expectations of Legal Rationality and Lived Law*, w: R. Akhtar, P. Nash (red.), *Cohabitation...*, s. 41.

⁷⁴ Zob. N. Palazzo, *Legal Recognition of Non-conjugal Families: New Frontiers in Family Law in the US, Canada and Europe*, Oksford–Nowy Jork–Dublin 2021.

⁷⁵ V. Coscini, *Relationships as a form of self-expression in regional and international human rights jurisprudence*, „Griffith Law Review” 2020/29(3), s. 351–373.

Z tego względu tworzenie przepisów prawnych dla małżonków wyłącznie wyznaniowych czy konwalidowanie ich związków na małżeństwa ze skutkami prawnymi rozwiązywałoby jedynie ułamek problemu, i to niekoniecznie w odpowiedni sposób. Mając to na uwadze powinno się iść w kierunku coraz szerszego użycia w przepisach prawnych pojęcia osoby najbliższej lub członka rodziny bez ich enumeratywnego wskazywania. Na pierwszym planie należałoby postawić to, w jakiej faktycznie relacji były strony, a nie to, czy zawarły lub nie małżeństwo cywilne (lub inny typ związku przewidziany przez prawo). Zawsze bowiem będą grupy osób, które nie będą chciały zawrzeć małżeństwa cywilnego lub będą z zawarcia tego związku wykluczone. Jednocześnie będą one tworzyć rodziny żyjące w ten sam lub zbliżony sposób i borykające się z tymi samymi lub podobnymi problemami jak małżeństwa cywilne.

Bez wątplenia opieranie rozwiązań prawnych na potwierdzonym statusie małżonka cywilnego jest prostsze od rozstrzygania, czy ktoś był lub nie był osobą najbliższą/członkiem rodziny. Z drugiej jednak strony sędziowie dokonują obecnie takich ocen i w analizowanych sprawach nie mieli z tym daleko idących trudności, a przynajmniej nie było to wskazywane w uzasadnieniach. Nie jest też tak, że umożliwi to ludziom, którzy są od lat po rozwodzie cywilnym powoływanie się na bliską więź tylko z uwagi na zawarcie również małżeństwa wyznaniowego i brak jego oficjalnego rozwiązania/unieważnienia. Nie chodzi bowiem o automatyczne przyznanie więzi opartej na religijnym rytuale zawarcia małżeństwa skutków prawnych, ale o analizę faktycznej rzeczywistości, w jakiej żyją dane osoby. Odnosi się to więc do szerokiej gamy relacji, a nie jedynie do omawianych w tym artykule przypadków małżeństw wyłącznie religijnych. W konsekwencji sędziowie mieliby większą swobodę i mogliby lepiej reagować na potrzeby społeczne, a nie opierać się na dość wąskiej i trudnej do zreformowania instytucji małżeństwa.

Religion-Only Marriages in the Case Law of Ordinary Courts in Poland. Qualitative Content Analysis of Judgment Justifications Published Online

Abstract: In some Western European countries, for a few years now there has been an intense debate concerning the phenomenon of religious-only marriages, solemnized through a religious ceremony. From the perspective of state law, such religious spouses are treated as cohabitantes, which places certain limitations on their rights and obligations compared to married couples recognized by state law. In Poland, there is no ongoing discussion on this matter. Furthermore, there are no data regarding the frequency of such relationships, if any. The main objective of this article is to partially address this gap and initiate a discussion. To achieve this, exploratory research was conducted by analysing judgment justifications available online, focusing on cases where the couples were in exclusively religious marriages.

Selected justifications underwent qualitative content analysis using MAXQDA software to gain insights into how judges and other participants in the proceedings approach this type of relationship. Another aim of the article is to highlight the legal challenges that religiously married spouses might encounter and to explore potential solutions in this regard. The research indicates that the marriages in question generally did not elicit consternation or negative attitudes in the analysed cases. On the contrary, both judges and participants in the proceedings typically did not question the significance, depth, and permanent character of family bonds formed through religious-only marriages. However, this approach is not reflected in current legislation, which differentiates the rights and obligations of individuals in intimate relationships based on whether a civil marriage has been contracted, often disregarding the actual nature of the relationship.

Keywords: marriages, religious-only marriages, qualitative content analysis, judgment justifications

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES:

- Akhtar, R. (2018). Modern traditions in Muslim marriage practices, exploring English narratives. *Oxford journal of law and religion* 7(3), 427–454.
- Akhtar, R., Nash, P. (eds.). (2020). *Cohabitation and Religious Marriage: Status, Similarities and Solutions*. Bristol: Bristol University Press.
- Barlow, A. (2020). *Modern Marriage Myths: the Dichotomy Between Expectations of Legal Rationality and Lived Law*. In R. Akhtar, P. Nash (eds.), *Cohabitation and Religious Marriage: Status, Similarities and Solutions*. Bristol: Bristol University Press.
- Cohen, M. (2015). When judges have reasons not to give reasons: A comparative law approach. *Wash. & Lee L. Rev.*, 72, 483-571.
- Coscini, V. (2020). Relationships as a form of self-expression in regional and international human rights jurisprudence. *Griffith Law Review* 29(3), 351-373.
- Doe, N. (2011). *Law and religion in Europe: A comparative introduction*. Oksford: Oxford University Press.
- Elo, S., Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing* 62(1), 107–115.
- Górska, E., Juzaszek, A. *Islam w polskim sądzie*. Oficyna Wydawnicza SGH
- Łętowska E. (2001). *Glosa do wyroku NSA z 11 grudnia 2001 r. sygn. akt SA/Po 1478/00*.
- Majer, P. (2000). Konieczność zezwolenia na zawarcie małżeństwa bez skutków cywilnych: racje uzasadniające taką decyzję Konferencji Episkopatu Polski. *Ius Matrimoniale* 11(5), 169-192.
- Majer, P. (2009). *Zawarcie małżeństwa kanonicznego bez skutków cywilnych*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii

Teologicznej.

- Mayring, P. (2004). *Qualitative content analysis*. In U. Flick, E. von Kardoff, I. Steinke (eds.), *A companion to qualitative research*. Londyn, Thousand Oaks, Nowe Delhi: Sage.
- Ministerstwo Sprawiedliwości. (2017). *Podstawowa informacja o działalności sądów powszechnych - 2016 rok na tle poprzednich okresów statystycznych*. ISWS.
- Moors, A. (2017). *Adopting a face veil, concluding an Islamic marriage: Autonomy, agency, and liberal-secular rule*. In M. Foblets, M. Graziadei, A. Renteln (eds.), *Personal Autonomy in Plural Societies*. Routledge.
- Palazzo, N. (2021). *Legal Recognition of Non-conjugal Families: New Frontiers in Family Law in the US, Canada and Europe*. Oksford, Nowy Jork, Dublin: Bloomsbury Publishing.
- Probert, R., Akhtar R.C., Blake S. (2023). *Belief in Marriage: the evidence for reforming Weddings Law*, Bristol: Bristol University Press.
- Rakoczy, T. (2017). Małżeństwo świeckie i wyznaniowe w nauczaniu prawa polskiego w latach 1945–1993. *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne* 15(2), 187-199.
- Religious Composition by Country, 2010-2050*, Pew Research Center.
- Rzucidło-Grochowska, I. (2014). *Adresaci uzasadnienia sądowego a jego treść (przykład sądownictwa administracyjnego)*. In M. Król, A. Bartczak, M. Zalewska (eds.), *Integracja zewnętrzna i wewnętrzna nauk prawnych cz. 2*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Schreier, M. (2014). *Qualitative content analysis*. In U. Flick (ed.), *The SAGE handbook of qualitative data analysis*. Londyn: Sage Publications.
- Selvi, A. F. (2019). *Qualitative content analysis*. In J. McKinley, H. Rose

- (eds.), *The Routledge handbook of research methods in applied linguistics*. Londyn, Nowy Jork: Routledge.
- Siddiqui, M, Hutchinson A.M., Momtaz S., Hedley M. (2018), *The independent review into the application of sharia law in England and Wales*, Londyn.
- Stępień, M. (2019). Using case studies for research on judicial opinions: some preliminary insights. *Law and Method*, 1-19.
- Szczepaniak, D. (2015). Stanowisko Kościoła katolickiego w Polsce wobec projektu osobowego prawa małżeńskiego Karola Lutostańskiego. *Kortowski Przegląd Prawniczy* 2, 96-104.
- The Law Commission (2022). *Celebrating Marriage: A New Weddings Law*, Londyn.
- Uddin, I. (2018). Nikah-only Marriages: Causes, Motivations, and Their Impact on Dispute Resolution and Islamic Divorce Proceedings in England and Wales. *Oxford Journal of Law and Religion* 7(3), 401-426.
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 12.04.2000, sygn. akt V SA 1512/99, LEX nr 49058.

Akty prawne i dokumenty oficjalne

- Dekret Rady Ministrów z dnia 25 września 1945 r. (Dz. U. z 1945 r. Nr 48, poz. 270).
- Dekret z 08.06.1955 r. - Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz. U. z 1955 r. Nr 25, poz. 151).
- Holenderski Kodeks Karny (Wetboek van Strafrecht z 3.03.1881 r., <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2023-10-01>, dostęp: 16.10.2023).
- Kodeks Karny Francji (Code pénal z 1.03.1994 r., https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006

070719/, dostęp: 16.10.2023).

Konstytucja Królestwa Belgii (La Constitution Belge z 17.02.1994 r.,
https://www.senate.be/doc/const_fr.html, dostęp: 16.10.2023).

Szwajcarski Kodeks Cywilny (Code civil suisse z 10.12.1907 r.,
https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/fr, dostęp:
16.10.2023).

Ustawa z 02.12.1958 r. – o zmianie przepisów prawa o aktach stanu
cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 1958 r. Nr 72, poz. 358).

Ustawa z 25.02.1964 r. - Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (tekst jedn.:
Dz. U. z 2020 r. poz. 135).

Ustawa z 23.04.1964 – Kodeks Cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2023 poz.
1610).

Ustawa z 29.09.1986 r. - Prawo o aktach stanu cywilnego (tekst jedn.: Dz.
U. z 1986 r. Nr 36, poz. 180).

Ustawa z 17.05.1989 r. - o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w
Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r. poz.
1347).

Ustawa z 28.07.1993 r. – Konkordat między Stolicą Apostolską i
Rzeczpospolitą Polską (tekst jedn.: Dz. U. z 1998 r. Nr 51, poz.
318).

Ustawa z 24.07.1998 r. - o zmianie ustaw Kodeks rodzinny i opiekuńczy,
Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu
cywilnego, ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego
w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw (tekst
jedn.: Dz. U. z 1998 r. Nr 117, poz. 757).

Ustawa z 17.12.1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń
Społecznych (tekst jedn.: Dz. U. z 2022 r. poz. 504).

Orzeczenia – materiał badawczy

Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Warszawie I Wydział Cywilny z dnia 27.02.2019, sygn. akt I ACa 1513/17,

[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/15450000000503_I_ACa_001513_2017_Uz_2019-02-27_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/15450000000503_I_ACa_001513_2017_Uz_2019-02-27_001), dostęp: 16.10.2023.

Postanowienie Sądu Okręgowego w Łodzi III Wydział Cywilny

Odwoławczy z dnia 4.04.2018, sygn. akt III Ca 8/18,

[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/152510000001503_III_Ca_000008_2018_Uz_2018-04-20_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/152510000001503_III_Ca_000008_2018_Uz_2018-04-20_001), dostęp: 16.10.2023.

Postanowienie Sądu Okręgowego w Olsztynie IX Wydział Cywilny

Odwoławczy z dnia 20.11.2021, sygn. akt IX Ca 1153/21,

[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150515000004503_IX_Ca_001153_2021_Uz_2021-11-20_002](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150515000004503_IX_Ca_001153_2021_Uz_2021-11-20_002), dostęp: 16.10.2023.

Postanowienie Sądu Okręgowego w Świdnicy II Wydział Cywilny

Odwoławczy z dnia 31.03.2015, sygn. akt II Ca 125/15,

[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/155020000001003_II_Ca_000125_2015_Uz_2015-03-31_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/155020000001003_II_Ca_000125_2015_Uz_2015-03-31_001), dostęp: 16.10.2023.

Postanowienie Sądu Okręgowego we Wrocławiu II Wydział Cywilny

Odwoławczy z dnia 2.07.2013, sygn. akt II Ca 313/13,

[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/155025000001003_II_Ca_000313_2013_Uz_2013-07-15_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/155025000001003_II_Ca_000313_2013_Uz_2013-07-15_001), dostęp: 16.10.2023.

Postanowienie Sądu Rejonowego dla Wrocławia – Śródmieścia we

Wrocławiu VIII Wydział Cywilny z dnia 13.02.2018, sygn. akt

VIII Ns 510/16,

[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/155025500004003_VIII_Ns_000510_2016_Uz_2018-02-13_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/155025500004003_VIII_Ns_000510_2016_Uz_2018-02-13_001), dostęp: 16.10.2023.

Postanowienie Sądu Rejonowego w Giżycku I Wydział Cywilny z dnia

8.07.2021, sygn. akt I Ns 256/20,

[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150515100000503_I_Ns_000256_2020_Uz_2021-09-10_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150515100000503_I_Ns_000256_2020_Uz_2021-09-10_001), dostęp: 16.10.2023.

- Postanowienie Sądu Rejonowego w Zambrowie I Wydział Cywilny z dnia 24.09.2014, sygn. akt I Ns 175/14,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150510100000503_I_Ns_000175_2014_Uz_2014-09-24_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150510100000503_I_Ns_000175_2014_Uz_2014-09-24_001), dostęp: 16.10.2023.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku I Wydział Cywilny z dnia 22.10.2015, sygn. akt I ACa 529/15,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150500000000503_I_ACa_000529_2015_Uz_2015-10-22_002](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150500000000503_I_ACa_000529_2015_Uz_2015-10-22_002), dostęp: 16.10.2023.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku III Wydział Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z dnia 14.04.2016, sygn. akt III AUa 1219/15,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150500000001521_III_AUa_001219_2015_Uz_2016-04-14_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150500000001521_III_AUa_001219_2015_Uz_2016-04-14_001), dostęp: 16.10.2023.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie I Wydział Cywilny z dnia 06.05.2014, sygn. akt I ACa 1594/13,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/152000000000503_I_ACa_001594_2013_Uz_2014-05-06_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/152000000000503_I_ACa_001594_2013_Uz_2014-05-06_001), dostęp: 16.10.2023.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi III Wydział Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z dnia 21.01.2020, sygn. akt III AUa 612/19,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/152500000001521_III_AUa_000612_2019_Uz_2020-01-21_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/152500000001521_III_AUa_000612_2019_Uz_2020-01-21_001), dostęp: 16.10.2023.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu I Wydział Cywilny z dnia 05.06.2018, sygn. akt I ACa 1279/17,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/153500000000503_I_ACa_001279_2017_Uz_2018-06-05_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/153500000000503_I_ACa_001279_2017_Uz_2018-06-05_001), dostęp: 16.10.2023.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie III Wydział Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z dnia 26.11.2015, sygn. akt III AUa 169/15,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/155500000001521_III_AUa_000169_2015_Uz_2015-11-26_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/155500000001521_III_AUa_000169_2015_Uz_2015-11-26_001), dostęp: 16.10.2023.

- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie VI Wydział Cywilny z dnia 27.09.2016, sygn. akt VI ACa 1004/15,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/15450000003003_VI_A_Ca_001004_2015_Uz_2016-09-27_002](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/15450000003003_VI_A_Ca_001004_2015_Uz_2016-09-27_002), dostęp: 16.10.2023.
- Wyrok Sądu Okręgowego w Gdańsku I Wydział Cywilny z dnia 25.01.2018, sygn. akt I C 681/18,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/151015000000503_I_C_000681_2015_Uz_2018-01-25_002](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/151015000000503_I_C_000681_2015_Uz_2018-01-25_002), dostęp: 16.10.2023.
- Wyrok Sądu Okręgowego w Jeleniej Górze II Wydział Cywilny Odwoławczy z dnia 28.02.2013, sygn. akt II Ca 25/13,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/155005000001003_II_Ca_000025_2013_Uz_2013-02-28_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/155005000001003_II_Ca_000025_2013_Uz_2013-02-28_001), dostęp: 16.10.2023.
- Wyrok Sądu Okręgowego w Kielcach II Wydział Cywilny Odwoławczy z dnia 22.10.2019, sygn. akt II Ca 919/19,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/152005000001003_II_Ca_000919_2019_Uz_2019-10-22_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/152005000001003_II_Ca_000919_2019_Uz_2019-10-22_001), dostęp: 16.10.2023.
- Wyrok Sądu Okręgowego w Krakowie II Wydział Cywilny Odwoławczy z dnia 11.03.2014, sygn. akt II Ca 2058/13,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/152010000001003_II_Ca_002058_2013_Uz_2014-03-11_002](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/152010000001003_II_Ca_002058_2013_Uz_2014-03-11_002), dostęp: 16.10.2023.
- Wyrok Sądu Okręgowego w Lublinie I Wydział Cywilny z dnia 17.04.2014, sygn. akt I C 434/11,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/153005000000503_I_C_000434_2011_Uz_2014-04-17_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/153005000000503_I_C_000434_2011_Uz_2014-04-17_001), dostęp: 16.10.2023.
- Wyrok Sądu Okręgowego w Lublinie II Wydział Cywilny Odwoławczy z dnia 5.06.2013, sygn. akt II Ca 275/13,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/153005000001003_II_Ca_000275_2013_Uz_2013-06-05_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/153005000001003_II_Ca_000275_2013_Uz_2013-06-05_001), dostęp: 16.10.2023.
- Wyrok Sądu Okręgowego w Łodzi VIII Wydział Pracy i Ubezpieczeń

Społecznych z dnia 24.04.2019, sygn. akt VIII U 1234/18,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/152510000004021_VIII_U_001234_2018_Uz_2019-05-20_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/152510000004021_VIII_U_001234_2018_Uz_2019-05-20_001), dostęp: 16.10.2023.

Wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie I Wydział Cywilny z dnia 15.01.2014, sygn. akt I C 154/13,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/150515000000503_I_C_000154_2013_Uz_2014-01-30_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/150515000000503_I_C_000154_2013_Uz_2014-01-30_001), dostęp: 16.10.2023.

Wyrok Sądu Okręgowego w Piotrkowie Trybunalskim IV Wydział Karny Odwoławczy z dnia 27.05.2014, sygn. akt IV Ka 4/14,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/152515000002006_IV_Ka_000004_2014_Uz_2014-05-27_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/152515000002006_IV_Ka_000004_2014_Uz_2014-05-27_001), dostęp: 16.10.2023.

Wyrok Sądu Okręgowego Warszawa-Praga w Warszawie VII Wydział Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z dnia 16.02.2016, sygn. akt VII U 1747/14,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/154510000003521_VII_U_001747_2014_Uz_2016-02-16_002](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/154510000003521_VII_U_001747_2014_Uz_2016-02-16_002), dostęp: 16.10.2023.

Wyrok Sądu Okręgowego we Wrocławiu I Wydział Cywilny z dnia 23.04.2015, sygn. akt I C 1428/13,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/155025000000503_I_C_001428_2013_Uz_2015-06-16_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/155025000000503_I_C_001428_2013_Uz_2015-06-16_001), dostęp: 16.10.2023.

Wyrok Sądu Rejonowego w Nowym Targu I Wydział Cywilny z dnia 10.03.2016, sygn. akt I C 401/15,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/152015200000503_I_C_000401_2015_Uz_2016-03-10_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/152015200000503_I_C_000401_2015_Uz_2016-03-10_001), dostęp: 16.10.2023.

Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie III Wydział Karny z dnia 19.10.2016, sygn. akt III K 1053/14,
[https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/154505200001506_III_K_001053_2014_Uz_2016-10-19_001](https://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/154505200001506_III_K_001053_2014_Uz_2016-10-19_001), dostęp: 16.10.2023.